

N. Iorga — întemeietor al „școlii de sociologie istorică” în România

Etichetarea lui Iorga

Titulatura preferată a lui N. Iorga era aceea de profesor de istorie universală, acordând un rost special profesorului de istorie în societatea modernă.

Istoria universală, ca materie de studiu, însemna pentru N. Iorga, viața marilor colectivități istorice, a modului lor de a fi, a evenimentelor și misiunilor pe care și le propun.

A înțelege sensul faptelor, motivațiile acțiunilor, mari și mici, în viața popoarelor i se pare marelui istoric a fi o obligație de prim ordin. De aceea, ca disciplină, istoria universală nu poate fi doar o juxtapunere de istorii naționale, ci o istorie colectivă, văzută de sus, cu foarte mulți actori și cu protagoniști, care își schimbă locurile, în nici un caz un evantai de istorii paralele, care nu comunică între ele. A scrie istoria fiecărui popor, fiecărei națiuni, fiecărui stat, în indiferență de marile evenimente în atingere cu care a venit era, după N. Iorga, a scrie o istorie săracă și fără orizont istoric. Cursul de *Istorie universală* * pe care îl predă în anii treizeci, în vremea în care lucrează la marea *Istorie a Românilor* ce va apărea în zece volume, constituie de fapt laboratorul acestei din urmă lucrări: ea poate fi considerată, în egală măsură, o istorie a românilor, privită din punctul de vedere al marilor evenimente care au marcat viața europeană de la Imperiul Roman, pînă în epoca postnapoleoniană. Cursul de istorie universală al lui N. Iorga urmărește dinamica, mobilitatea, vitalitatea unor *structuri sociale* și *politice eurasiatice*, care au configurat harta și istoria politică europeană, consemnînd la momentul potrivit locul și rolul românilor în ea.

Istoria văzută astfel, „fiziologic”, nu mai este istoria „pragmatică”, ci o altă istorie în care se caută nu numai notele diferențiale, ci și cele *comune, unificatoare*. Prin asemenea deschideri, N. Iorga face pași în întîmpinarea *introducerii sociologiei în studiul istoriei*. Descoperirea de *numitori comuni*, de *factori de unitate*, de *regularitate*, de *repetiție* în viața popoarelor, a națiunilor, a statelor devine o trăsătură constantă a operei de maturitate a lui N. Iorga, de unde și capacitatea de previziune istorico-politică, dovedită în atîtea împrejurări. Aceasta, însă, este marea sociologie.

Teme și preocupări de sociologie

Pentru un urmaș al lui N. Iorga, membru al „noii școli” de istorie, P. P. Panaitescu, marele istoric român făcea neîndoielnic parte din școala

* Editat de A. Arapu și M. Crăciuneanu, 1933—1936.

istorică sociologică al cărei reprezentant de referință era Lamprecht. Istoricul german susținea că în studiul istoriei este important sufletul societăților, care-și are dinamica și mobilitatea lui și care exprimă stadiul cultural al colectivității care l-a format. „Sufletul social evident e, scrie P. P. Panaitescu, în continuă evoluție. Această metodă sociologică sau psihologică Lamprecht a numit-o „istorie culturală” (Kulturgeschichte, Kulturhistorische Methode), pentru că el pune pe primul plan instituțiile (viața sătească, orășenească, producția artistică, organizare juridică, administrativă) și lasă pe al doilea plan istoria politică. Pe de altă parte, tot ca o consecință a teoriilor lui, Lamprecht consideră pe primul plan în istorie *națiunea*, elementul creator, și pe al doilea plan numai *statul*, un produs al societății”¹. Această metodă istorică germană era considerată, și P. P. Panaitescu ține s-o menționeze, superioară celei a materialismului istoric pentru că pe lângă *condiționările economice* ale societății apelează și la cele *psihologice*. „În istoriografia românească, *Geschichte des rumänische Volkes* de N. Iorga, elev al lui Lamprecht, este în mare parte influențată de această teorie, aplicată pentru prima oară la istoria românilor. N. Iorga consideră în primul rând viața populară a românilor și vechile lor instituții sociale, politice, literare, etc., care formează o unitate de ordin sufletesc peste lipsa de unitate politică, a istoriei poporului nostru în trecut”².

N. Iorga n-a fost elevul lui Lamprecht în sensul cel mai strict al cuvântului, deoarece cu învățatul istoric german n-a dat decât un examen, dar este o indiscutabilă preluare de optică, o afinitate de atitudine și de metodă în fața faptului de istorie. În *Generalități cu privire la studiile istorice*, N. Iorga vorbește de nenumărate ori aceeași „limbă” cu Lamprecht și în acest sens ar putea fi trecut, cu oarecare precauție, printre discipolii acestuia. „*Popor* are astăzi cu totul alt înțeles decât odinioară declara N. Iorga în 1923. El nu e curat, unitar, liniștit, sigur ca o stincă de marmoră albă în care nu pot pătrunde rădăcini și de pe care nici un vânt nu poate culege praful călător spre alte locuri, ci poporul, unitate firească, are viața lui organică, asemenea cu viața individualităților ce trăiesc în lume. El crește prin ce câștigă din afară, se curăță, se înnoiește prin ce lasă din ființa sa într-o anumite vreme, el moare și învie, îmbătrânește și se face tânăr, în fiecare clipă. Dar ceea ce-i hotărăște puterea și valoarea în lume e acea energie, proprie, elementară, care determină putința lui de a asimila, de a rodi, și proporția în care părăsește elementele sale uzate”³. Iar pentru a fi mai clar adaugă: „Deosebirea între istoria politică și istoria culturală dispăre astfel”⁴. „Istoria politică nu mai e un șir de biografii, o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice. Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri, care va trebui să dispară din studiile serioase”⁵.

¹ P. P. Panaitescu, *Contribuțiile istoriei culturii românești*, București, Edit. Minerva, 1971, p. 8.

² P. P. Panaitescu, *Contribuțiile istoriei culturii românești*, București, Edit. Minerva, 1971, p. 8-9.

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiul istoriei*, București, 1944, p. 89.

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 90.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 91.

Leețiile de deschidere ținute de N. Iorga, la Universitate sau în alte instituții de învățământ superior, strinse aproape toate în *Generalități cu privire la studiile istorice*, sînt pline de asemenea explicitări ale modului în care poate fi înțeleasă istoria, mai ales ca viață a popoarelor, ca manifestare a culturilor deosebite, care se întilnesc, se întretaie și se îmbogățesc reciproc, pentru a-și continua apoi fiecare, separat, propriul destin. După primul război mondial impresiunea contribuție istoriografică este, după cum se vede din articolul *Istorie și cultură* (1928) de P. P. Panaitescu, înțeleasă în adevărata ei înfățișare și filiație, pierdută din păcate mai tirziu, după cel de al doilea război mondial, cînd opera genialului istoric a fost îngropată sub etichete compromițătoare, unele aplicate de-a dreptul pe foile de titlu ale cărților sale pe care se putea citi cuvîntul fatidic : „INTERZIS”.

Sociologul modern poate găsi în opera lui N. Iorga numeroase sugestii. Savantul era foarte preocupat de condiționarea de către marile ecosisteme a vieții popoarelor și a închinat cîteva cursuri speciale rostului pe care apele navigabile „interioare” le-au avut în viața popoarelor europene : *Chestiunea Rinului* (1912), *Chestiunea Dunării* (1913), *Chestiunea Mării Mediterane* (1914), *Chestiunea oceanelor* (1919), unde istoria europeană este văzută în funcție de importanța unui fluviu, a mărilor și a oceanelor, ca ecosisteme cu rol decisiv în viața socială și politică a popoarelor. Fernand Braudel va relua aceste teme cu mai mult aparat științific. Acestea sînt cărți de sinteză care încorporează felul lui Lamprecht de a vedea istoria fără a-l îngheța într-o teorie sau o metodă, lucruri de care N. Iorga a fugit întotdeauna. Istoria universală devine pentru Iorga mai ales un mod de a căuta instituțiile fundamentale și rolul lor în viața întregii Europe. Istoriile parțiale, evenimentiale, „pragmatice” sînt sacrificate în favoarea acestor istorii panoramice în care se caută mai ales legăturile dintre popoare, instituțiile comune, „asezămintele” lor, cum prefera să le spună istoricul. Una din lucrările definitorii pentru evoluția cercetării istorice iorghiste după primul război mondial este *Dezvoltarea asezămintelor politice și sociale ale Europei, I—III* (1920—1922) al cărui titlu vorbește de la sine despre perspectiva sociologică a acestui demers.

În 1928, N. Iorga tipărește studiul *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești* lucrarea care va influența decisiv orientarea unor cercetări istorice românești, mai ales pe cele ale lui P. P. Panaitescu, care, deși un elev „dizident” al lui N. Iorga, i-a urmat totuși traseele și ideile științifice, menținîndu-se pînă la sfîrșitul activității lui pe terenul „Școlii istorice sociologice”. Ideea lui N. Iorga este simplă și atrăgătoare : *Statul moldovenesc și-a avut justificarea europeană, rolul universal, de a proteja o linie comercială vitală*, cea care pornea din aria poloneză, care făcea legătură cu comerțul baltic, și ajungea la cetățile comerciale de pe Malul Mării Negre, care constituiau punctul comercial de tranzit hotărîtor cu drumurile comerciale ale Asiei Mici. Chiar dacă reductivă, ca sens, această explicație a întemeierii statelor românești, a avut și mai are încă partizanii săi. Astăzi, nu se admite drept cauză decisivă această funcționalitate europeană a asigurării drumului comercial din răsărit, dar ea este alăturată altora pentru a explica rosturile românești medievale pe Nistru. Aceeași explicație o dă N. Iorga și apariției statului muntean, de la sud de Carpați, explicație strict socială în legătură cu drumul care ducea

din Apus către Constantinopol, explicație care a rămas, chiar dacă nu este singura. P. P. Panaitescu a preluat și dezvoltat aceste demonstrații iorghiste ⁶.

În aceste cazuri, N. Iorga sacrifică volumul cantitativ al informației pentru a alege doar pe cea potrivită acestei teze de esență sociologică, ajungând astfel să se distanțeze de optica de început a studiilor sale istorice, unde întregul volum al faptelor dictau istoricului modul de a scrie istoria. Asemenea aplicații nu sînt întîmplătoare și nici rare în opera lui N. Iorga. Mulțimea lor este un obstacol în a încerca o sistematizare și o prezentare integrală. Ele pot fi identificate mai ales în contribuția istoriografică interbelică a savantului, dar cu numeroase și importante puncte de plecare în cercetările și sintezele anterioare. (*Chestiunea Rinului* este din 1912, *Chestiunea Dunării* — din 1913). Tot acum încep să apară preocupările de descifrare atentă a fenomenului balcanic. „Balcanicitatea” era o categorie culturală cu care opera Occidentul. Studiind viața popoarelor din Balcani, N. Iorga ajunge la concluzii din cele mai interesante. Mai întii această „balcanicitate” nu există. Popor balcanic în sensul geografic nu și moral și istoric nu este decît poporul bulgar. Celelalte țin de alte determinări culturale, gravitînd fiecare către alt orizont ⁷. Dar această preocupare l-a dus pe N. Iorga la rezultate cu totul speciale în ceea ce privește această parte de lume.

Din studiul realităților balcanice și a transmisiilor bizantine, Iorga a tras cele mai interesante concluzii. Balcanii nu sînt un produs al influenței bizantine, care se aplică unei realități sociale și culturale anterioare. Această influență bizantină, grefată pe un substrat anterior, poate să aibă durabilitate, să comande, din adîncuri, gesturile culturale și politice ale urmașilor, creînd „Bizanțul după Bizanț” ⁸. Dar mai înainte de capitala răsăriteană a Imperiului Roman aceste locuri și-au avut cultura și tradiția lor. Așa ajunge N. Iorga la *conceptul sud-europenității, ca realitate particulară* importantă și bine definită a *viciii europene*. O suită de studii, de caracter social în primul rînd, întreprinse la date diferite și din direcții diferite, a dus la configurarea acestei realități care este mai înainte de orice o „supraviețuire”. Fără să facă apel la B. P. Hasdeu și la conceptul de substrat al acestuia, N. Iorga dezvoltă, de fapt, pe teren istoric teoria „strat și substrat” lansată de Hasdeu în 1892 ⁹.

Dintre studiile istorice care operează indiscutabil cu termeni sociologici, pe teren sociologic, trebuie citat *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe* (1929), în care se constată identități de organizare socială, instituții sociale comune de tip medieval, dar cu o origine neprecizată la mai toate popoarele din jurul Dunării inferioare. Iorga tinde să indice o viață veche, neatestată în scris, dinaintea sau din timpul izvoarelor scrise, care a modelat cu destulă uniformitate viața unor popoare care se numesc astăzi sîrb, croat, albanez, bulgar, român, ba chiar și a venețienilor. Fugind de sistem, Iorga n-a voit să tragă peste tot concluzii ferme,

⁶ P. P. Panaitescu, *Les routes commerciales de Pologne à la Mer Noire au moyen âge, 1934*; *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate, 1938* (și în *Interpretări românești, 1947*).

⁷ N. Iorga, *Les permanences de l'histoire, 1938*.

⁸ N. Iorga, *Byzance, 1934*.

⁹ *Strat și substrat, genealogia popoarelor balcanice*, „Revista nouă”, 1932, nr. 1—2, p. 5—27.

constrângătoare, ci a circumseris și descris fenomenul, lăsându-l moștenire unei istorii sociale mai aplicate, mai metodice. Pe această cale marele istoric român a ajuns la proiectarea într-o lumină nouă a realităților sociale și politice din sud-estul european. Realitățile noi, moderne, se mișcă pe deasupra unor sedimentări vechi, *pe care nu le pot suprima*, și de care *mai sînt încă influențate și modelate* în chipul cel mai surprinzător.

Originalitatea acestui punct de vedere n-a fost îndeajuns subliniată. Ea ține de o linie de interpretare a fenomenului social și politic în aceste părți ale Europei care are și alți reprezentanți în cultura română: D. Cantemir, I. B. Deleanu, I. H. Rădulescu, Hasdeu, Eminescu, Titu Maiorescu, V. Pirvan, G. Călinescu, Mircea Eliade. *Anume optiei, anume temei* *trece de la unii la alții* și sînt reluate din alte unghiuri, contribuind în cele din urmă și la o filosofie a istoriei. Pentru a nu lăsa semnalarea doar pe seama unei enumerări să adăugăm că la D. Cantemir apare ca un adevărat leit-motiv al operei lui științifice necesitatea luptei cu „bazna” pentru a stabili adevărata fizionomie a poporului român și a contribuției lui istorice. În *Echilibrul între antiteze*, I. H. Rădulescu ne vorbește despre cei „doi 1821, doi 1848, doi 1859” indicînd două moduri de a face și de a prezenta istoria românilor. Titu Maiorescu face sinteza teoriei „formelor fără fond”, care plutea în aer, și o consacră în discuțiile despre caracterul constitutiv modern al societății și culturii românești. Eminescu, în publicistica lui, va opera cu ideea substratului și va introduce în cîmpul formulelor socio-culturale teoria „păturii superpuse”, care dincolo de utilitatea ei politică imediată are valențe teoretice remarcabile, inserîndu-se contribuțiilor anterioare. B. P. Hasdeu va produce prodigioasa teorie a „stratului și substratului” pornind de la popoarele balcanice.

N. Iorga se trage în mod declarat din Eminescu, de la care preia ideea și teme, dar procesul de sinteză este la el mai amplu, pentru că vom găsi topite într-o concepție istoriografică mai largă atît teoria „formelor fără fond”, cît și pe aceea a „stratului și substratului”, după cum și pe cea a păturii superpuse și chiar a „istoriilor suprapuse” (D. Cantemir, I. H. Rădulescu). Mircea Eliade comunică cu acest șantier, nu numai prin B. P. Hasdeu, pe care-l venera, dar și prin N. Iorga, pentru care avea o neobosită admirație. Studiile lui privind istoria mentalităților religioase l-au dus, cel puțin în *De la Zalmoxis la Gengis-Khan*, pe urmele celor doi mari deschizători de orizonturi români. Cu teoria „matricelor stilistice” profunde și a „personanței”, Lucian Blaga se înscrie și el în aceeași sferă de preocupări.

N. Iorga aparține, deci, unui cîmp cultural european cu un profil de gîndire bine particularizat, în care nu se detașează ca o figură singulară decît prin energia și capacitatea de lucru ieșită din comun. El rămîne un om de uriașă sinteză nu numai pentru istoria europeană și universală, dar și pentru cea românească. Este vremea ca generațiile ce vin să facă, la rîndul lor, sinteza tuturor acestor contribuții pentru a merge mai departe în precizarea profilului particular al culturii române. Iorga va fi fost indiscutabil influențat de Lamprecht, lucru pe care n-a voit să-l recunoască pe de-a-ntregul niciodată, după cum n-a voit să-i recunoască lui Hasdeu meritele de pionier în metodologia și abordarea

istoriei românilor¹⁰, dar îndemmurile cele mai multe către abordarea atât de originală a vieții popoarelor europene i-au venit mai întâi chiar din câmpul culturii românești. Teoria statului organic și statului ne-organic, a imperiilor de investitură divină și a imperiilor de imitație, teoria „poruncii locului” și a „permanențelor istoriei” pot fi înțelese foarte bine în contextul marilor idei-forță pe care cultura română le-a propus atenției generale în ultimele două sute de ani. Observația că istoria nu poate fi desprinsă în cazul românilor de sociologie și sociologia de istorie, făcută de un eminent sociolog român, este cu atât mai valabilă în cazul lui N. Iorga¹¹.

Realități organice și forme abstracte. State organice și ne-organice

Dacă este un element care-l va fi atras pe Nicolae Iorga la Lamprecht acesta poate să fi fost diferențierea pe care istoricul german o făcea între *națiune* și *stat*. Pentru a exista un stat trebuie să existe mai întâi o societate ajunsă la calitatea de națiune. Societatea, națiunea, este cea care creează statul. Mai importantă era, deci, pentru Lamprecht viața acestor societăți, a „națiunilor” decât a statelor. Cele din rîndul doi au *istorie*, primele au *viață*. Această disociere a trecut și la N. Iorga, cu prefaceri interesante, vizibilă în modul de a înțelege și explica existența și rostul statelor în Europa. El venea din țara teoriei „formelor fără fond”, unde statul putea fi foarte bine asimilat „formeii” inadecvate la un „fond”, care era societatea, națiunea. O experiență românească dureroasă l-a condus pe N. Iorga la această receptivitate. Ea era formulată și de Eminescu, care cita undeva zicala țărănească: „Bună țară — rea tocmeală”, unde vom găsi aceleași elemente față-n față, în stare de inadecvare: de-o parte „țara”, în înțelesul larg de societate producătoare, culturală, „națiunea” lui Lamprecht, de alta, „Tocmeala”, adică statul sau constituția sau legile țării. (Nicolae Iorga a fost întotdeauna stimulat la studiul istoric de probleme acute ale actualității. Genialul istoric a știut să întrebe istoria ori de câte ori timpurile i-au cerut-o, și să afle răspunsurile cele mai întemeiate). „Statul, spune Iorga, e forma cea mai înaltă, cea mai promițătoare de roade, cea mai educativă, în viața unui popor”. Statul este „o floare”, deci o chintesență, menită să ducă la altele, ceva viu și elastic, menit să exprime și să protejeze societatea care i-au emanat. Nu încapă nici o îndoială, din cele de pînă aici, că statul este un produs al societății, că nu poate fi un transplant sau o grefă. Riscurile unei asemenea situații fiind foarte mari după părerea lui N. Iorga, deoarece pe această cale va apare o situație de decalaj, de dizarmonie, care poate fi chiar de incompatibilitate între forma de deasupra, statul, și fondul de dedesupt, care este societatea. Statul ideal este pentru Iorga, „statul organic”, apărut ca expresie firească a dezvoltării sociale ajunsă la această efflorescență organizatorică și culturală. Dar nu este singurul fel de stat, alături de acesta fiind și cele rezultate din suprapuneri, din imitații,

¹⁰ N. Iorga, *Portrete și comemorări* (B. P. Hasdeu ca istoric, p. 141—150), 1943.

¹¹ Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1988 („Sociologia românească nu s-a reintrupat din filosofie, matematică sau «științele modernilor» cum s-a întimplat în Occident, ci în studiul istoriei naționale” p. 28).

din substituirii, mai toate bolnave din punctul de vedere al marelui istoric, de variatele forme de boală socială și politică pe care le produce inadecvarea. „Aparența este, foarte adeseori, că Societatea, adică acest grup de caracter, organic al oamenilor vii, se supune cu desăvârșire poruncilor care au venit din sferele sublimе ale concepțiilor de Stat”¹². Dar este o aparență ne spune tot Iorga. Între stat și societate trebuie să fie o osmoză, firească în cazul în care statul este emanația societății, anevoioasă sau imposibilă în cazul în care Statul nu este emanația acestei societăți, nu face efortul de a se adapta ei. În aceste situații colaborarea dintre cele două părți poate ajunge la un divorț deplin. Fără vitalitatea societății, statul moare. N. Iorga semnală, într-un moment în care statul devenea instrumentul unor concepții politice totalitare (cu gândul, fără îndoială, la Germania lui Hitler), că această formă de stat își semnează singură, condamnarea la moarte: „Dacă Societatea nu ajută, orice putere de stat e fără folos. Chiar aceea pe care n-o exercită Statul național, ci puterea, cu mult mai ușor de exercitat, care stă în mîna unei stăpîniri străine, unei ocupații militare sau unui regim de cucerire. Societatea poate refuza viața, și prin aceasta se zădărnicește totul”¹³. Aceste constatări au o aplicabilitate indiscutabilă asupra realităților socio-politice din România postbelică. O structură statală străină, deghizată sub haina statului național român, sprijinită o vreme chiar de o armată de ocupație (Armata Roșie), a impus poporului român, unei societăți evolute, ajunsă la propriile sale manifestări culturale superioare, după cum și la o formă organică de stat, un regim de existență social-politică, cel comunist la care acesta n-a avut nici o aderență. Așa cum spune N. Iorga, de la un moment dat încolo, societatea românească a refuzat acestei forme străine viața, prin boicot tacit, din ce în ce mai generalizat, ceea ce a dus la mortificarea formei de stat comuniste, devenită inertială. Conform opticii lui Iorga, înlăturarea ei în decembrie 1989 n-a mai fost decît o operație de consecuție. O versiune nouă a unei drame vechi.

„La alte popoare a fost întîi Statul de imitație, de contrafacere, uneori chiar de caricatură, date fiind hotarele înguste în care se înstăpînise care semăna cu ideea Romei apusene”¹⁴. Un asemenea stat a fost cel bulgăresc, galvanizat de o idee imperială, de pildă, născut datorită unei idei politice și nu a unei evoluții organice a societății. La fel de aproape de noi s-a aflat statul unguresc, stat născut datorită unei *investituri papale*. Dacă statul bulgăresc încerca să preia ideea imperială romană, cel unguresc se năștea prin *decret religios*. Papa avînd nevoie de un instrument militar ascultător față de biserica Romei. Dacă primul tindea să reconstituie o formă superioară de stat dîndu-i însă o înfățișare meschină sau caricaturală, cel de al doilea era mai mult un stat, ce avea să se constituie prin și în actele de cucerire a schismaticilor și păcătoșilor, de către o forță militară subordonată papei. Nu e vorba, deci, de un stat unguresc, adică al ungarilor, adică al societății ungurești, ci mai înainte de asta, de un rege apostolic, care creează un stat apostolic, cu hotare nelămurite, un stat care *coboară* asupra unei societăți. (Ungaria nu este un stat organic,

¹² N. Iorga, *Sfaturi pe întunerice*, II, Edit. Fundația regală, p. 258.

¹³ N. Iorga, *Op. cit.*, II, p. 259.

¹⁴ N. Iorga, *Sfaturi pe întunerice*, II, 1940, p. 332.

prin originea și evoluția sa, manifestările ei cele mai recente, 1990 cunoscute atât de bine românilor, dezvăluind aceeași mișcare a unei idei de stat care nu-și cunoaște bine hotarele reale, aspirând la hotare născocite, după programe de veche investiție papală.)

Într-un studiu din anii douăzeci, *Români și unguri* (București, 1922), Iorga a arătat că triburile mixte ale fino-ugrilor, conduse de turanieni, au avut la venirea lor în Panonia o mișcare inițială, organică, către vest, și că odată cu creștinarea lor, prin botezul Romei (după cel anulat, astfel, al Bizanțului), sensul mișcării lor s-a schimbat diametral (îndreptându-se împotriva celui vechi, organic), către Răsărit. Artificialitatea acestei dinamici, ca și alcătuirii ulterioare într-un stat lipsit de organicitate, mănunchiul de legi medievale sub care a fost pusă mulțimea de popoare stăpinite de Austro-Ungaria, a dus la conflictul antagonic dintre evoluția unor societăți organice, menținute prin forță într-un bloc artificial, și statul suprapus, care a trebuit în 1918 să dispară. Interesantă este metafora prin care N. Iorga descrie mișcarea de *substrat* a acestor societăți, care-și cer dreptul la o evoluție proprie: „Alcătuirile meșteșugite țin câtă vreme nu se mișcă pământul dedesupt; dar pământul se întimplă să se elatine din cînd în cînd, și, atunci, ceea ce e prins slab în încheieturi se desface și, supunându-se legilor atracției, fiecare bucată se duce la rosturile ei”¹⁵. Iorga era foarte sensibil la această energie acumulată în adînc a societăților, care dictează acestora conduita și fatal și conduita față de forma de stat, care le îmbracă.

Evoluția societăților este după Iorga implacabilă, în pofida instituțiilor raționalizante ale statului: „conducătorii Statului sînt foarte satisfăcuți că nimic nu se ridică împotriva ordonanțelor lor, dar nu va trece multă vreme, și, cu aceeași oameni la cîrmă sau cu alții, ceea ce se frămîntă în aceste adîncimi generatoare de viață, cum sînt însăși adîncimile pământului, care nu hrănesc numai semințele, dar contribuie la dezvoltarea lor, va răsări din nou într-o interpretare care cuprinde mai multă viață decît ideea înseși, decît sistemul teoretic de la care interpretarea a plecat”¹⁶. Iorga acordă importanța dintii vieții „adîncimilor” subpămîntene și nu sistemelor. De aici, atenția lui pentru tradiție și pentru formele de manifestare spontane, ea fiind cele cu adevărat îndrituite.

Imperii divine și imperii de concurență

Disocierea *stat organic* și *stat-neorganic*, duce la deosebirea dintre *imperiile autentice* și *cele inautentice*, la imperiile de investiție divină și la cele de imitație, de substituție, de concurență*. „Organic, aceasta înseamnă, scrie N. Iorga, că societățile își aveau alcătuirii formate pe încetul, potrivit cu condițiile lor de viață și cu tendințele lor sufletești, alcătuirii

¹⁵ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 54.

¹⁶ N. Iorga, *Sfaturi pe întinerie*, II, 1940, p. 258–259.

* Țara Românească a fost un stat organic, un stat nucleal, urmînd ca în jurul său să se alcătuiască statul tuturor românilor, ceea ce în cele din urmă s-a și întimplat. Dintr-o sămîntă a crescut arborele și floarea. Titulatura deschisă a acestui stat de la sud de Carpați, „Țara Românească”, încorporează în sine, după N. Iorga, chiar această misiune, îndeplinită treptat. Țara Românească avînd într-adevăr, de-a lungul vremii, rolul de pivot politic al lumii românești.

la care generațiile lucrează una după alta”¹⁷. Organicitatea rămâne, pentru N. Iorga, criteriul fundamental al proceselor și evenimentelor istorice pozitive, după cum opusul organicității duce la procese și evenimente negative pentru omenire. Imperiul roman, fie cel cu sediul la Roma, fie cel cu sediul la Constantinopol a fost o formă socială organică de o complexitate și anvergură neobișnuită. Ea este practic singura manifestare imperială organică în această parte de lume, față de care toate celelalte sînt mai mult sau mai puțin contrafaceri. Imperiul Romei preia și reprezintă concepția monarhiilor orientale de investitură divină, care se situează în centrul universului. Imperiul lui Alexandru cel Mare, care fixează într-o mare măsură formula și cadrele Imperiului Roman de mai târziu, nu este decît o primă simbioză, balcano-asiatică, a acestui tip de monarhie divină. Formula ei era cunoscută în Carpați și în Balcani, de unde și va recruta ostașii Alexandru cel Mare, ceea ce duce la concluzia unei întoarceri la locul de origină. De altfel, chiar Imperiul Roman evoluează lent spre răsărit, ajungînd să-și stabilească, în cele din urmă, capitala la Bizanț, aproape de vechea Troie. Față de aceste vechi imperii sacre, cele care apar mai târziu sînt forme bastarde aspirînd la o sacralitate greu de recuperat.

În afară de Imperiul Roman, al doilea mare Imperiu de origină divină, care-și are importanța lui pentru Europa, este cel chinez. Așa cum în Europa se vor naște mai multe imperii de imitație, de substituție, de concurență, de recuperare, pornindu-se mereu de la ideea imperială romană, cu sediul în Răsărit, în Asia, statul chinez va da modelul unor imperii de imitație, de o anvergură neobișnuită, prin seminițiile mongole. Aceste imperii care prin imitație doreau să resacralizeze lumea sau aspirau la sacralitate, sînt imperii fără legitimitate, în ambele cazuri, opera barbarilor. La aceștia ceea ce era în cazul Chinei și Romei o rezultată profundă, cu semnificație spirituală, statul imperial, se exteriorizează, se autonomizează și devine scop în sine. Urmașii legitimi ai Romei n-au croit niciodată imperii trăind istoria imperială în mod firesc. Din acest motiv, românii, urmași direcți ai imperiului, (ca și albanezii), n-au aspirat niciodată la forme de imperiu a statului lor, deși aveau în limbă cuvinte nu numai de „împărat”, dar și de „domn” care înseamnă același lucru. „La noi, mult timp, Statul nici n-a existat decît numai ca amintire a Împărăției care fusese și dincolo de care nu se putea înțelege de conștiința publică altceva. Mîntea poporului nostru a fost, în adevăr, totdeauna stăpînită de Împărați, de Împărătese, de fete de Împărat, către care se ridica iubirea acelor Feți-Frumoși care se sprijină însă numai pe vitejia lor. Originea romană a Împărăției era în instinctul nostru și chiar atunci cînd ea a fost înfățișată în forme străine de noi și în ce priveștea rasa și în ce priveștea religia”¹⁸. Acesta este un capitol întreg al subconștientului românesc la care Iorga s-a întors adesea. Aventura imperiului de substituție sau de concurență nu este caracteristică românilor.

Imperii de imitație față de cel constantinopolitan, în viziunea lui Iorga, au fost atît cel carolingian, operă a francilor, barbarii germani,

¹⁷ N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, II, p. 278.

¹⁸ N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, II, 1940, p. 331—332.

cît și cele bulgare (după unele intitulări discutabile vlaho-bulgare)¹⁹, operă în primul rînd a barbarilor turanici. În ambele cazuri este vorba și de imperii de concurență, pentru că pînă la un punct destul de însemnat, aceste imperii imitative și-au asumat funcții imperiale, concurînd pe cele ale imperiului roman, din faza sa ultimă. O formă specială de imperiu de substituție a căpătat imperiul asănese atunci cînd latinii ocupaseră Constantinopolul, factorul politic hotărîtor în zonă fiind acest imperiu bulgar. Dar, laolaltă, avem de-a face cu imperii imitative, de concurență sau substituție fără a fi ajuns în mod firesc, organic la această formă superioară de evoluție a unui stat care era Imperiul Roman. Din aceste imperii bastarde se vor naște, uneori și cu intervenția Papei, seria de imperii succesoriale în Europa occidentală, cum este Sfîntul Imperiu Romano-German, care nu este nici el un imperiu autentic, ci amintirea unui prestigiu imperial, preluat grosolan de urmași care nu-i înțeleg autentică sacralitate. Imperiul Roman însemna un imperiu prin Dumnezeu pentru oameni și nu o formă de stat neorganică aplicată unor realități care n-o pot accepta ca firească. Toată seria de drame imperiale, care a străbătut istoria Europei medievale și moderne vine din supraviețuirea acestor false imperii. Acestea le va acorda N. Iorga o atenție și o interpretare specială.

Imitațiile Imperiului chinez au avut și ele o importanță deosebită pentru Europa. Imperiul lui Atila a fost un asemenea imperiu de formulă chineză, modelat de mongoli, și transportat pe coama cailor în Europa. Hoarda de Aur a fost un alt imperiu de imitație chineză plin de urmări pentru societățile europene. Importanța lui nu rezidă doar în raidurile și stăpînirea efectivă din Europa, ci și prin faptul că a modelat decisiv statul slav al Moscovei după structura tătară. Așa se face că statul moscovit, ulterior de auzergură imperială, constituie prelungirea, în plină epocă modernă, a unei formule imperiale de imitație a modelului chinez, trecut prin filtru turanic. Deși avînd în frunte un „țar”, care vrea să însemne „Cezar”, deci o titulatură romanică, deși s-a botezat în ritul creștin al

¹⁹ În *Istoria universală*, curs litografiat, N. Iorga contestă îndreptățirea intitulării de Imperiu vlaho-bulgar, pentru că acest imperiu nu avea caracter național, nici românesc, nici bulgăresc. Titulatura de bulgar a imperiului vine de la consacrarea religioasă a bulgarilor, care aveau o biserică bulgară, singură cu dreptul de a legitima un *stat de opoziție* față de Bizanț. Orice forță etnică ar fi ajuns să se ridice și să formeze un imperiu ea nu avea la îndemînă decît această biserică bulgară, care-i putea oferi *girul cultural și spiritual* diferit de al Bizanțului. Titulatura ține mai ales de protocolul politic al vremii, în care apartenența religioasă era hotărîtoare. N. Iorga nu contestă participarea românească la constituirea celui de al doilea și celui de al treilea Imperiu bulgăresc, mai ales că cel de al doilea e legat de locurile macedonene, unde predominau vlahii și albanezii, excelenți disponibili ostași. Mîna armată a acestor răzvrătiți împotriva autorității bizantine pe care voiau s-o conteste, s-o concureze, s-o uzurpe a fost, în mare măsură, și o mîna armată vlahă. După regula „permanențelor istoriei” lansată chiar de N. Iorga (1938), aceeași mîna armată vlahă poate fi descoperită în revoluția greacă din 1821.

Chestiunea este mai puțin simplă decît o prezintă, totuși, N. Iorga, care aici este mînat de un spîrit de... sistem. Între imperiile de imitație și de concurență, mai ales ultimele două imperii bulgare cer o atenție sporită. Ele nu mai tind să cucerească Constantinopolul, ci, curios, se orientează în direcție contrară, clădind *alături*, cu un anume sentiment al legitimității. Acest sentiment îl puteau avea, în zonă, doar vlahii, ca urmași conștienți ai Imperiului Roman, pe care după auzme concluzii istoriografice (I. G. Sbiera), îl considerau uzurpat de greci. În acest caz, dacă rolul elementului românesc se confirmă, el a avut o intenție restauratorie, iar concluziile lui N. Iorga, asupra titulaturii imperiului bulgar, modificate.

răsăritului, deosebindu-se prin asta de popoarele religiilor asiatice, statul moscovit prelungește în plină epocă modernă o structură imperială tătară, pe care ulterioarele altoiuri nord-europene n-au putut-o modifica în esență. Câtă dreptate avea Iorga să identifice statul slav de formulă imperială cu imperiile parazitare, de pradă, ale tătarilor, ne-a arătat-o caracterul tributual al sistemului socialist, gândit de Moscova.

Raționalismul izvor al imperialismului modern

Dincolo de declarații, de lozinci, de ideologii se află structurile : prin ele N. Iorga face genealogia variantelor de imperiu pentru Europa, urmărind confruntarea statelor mari cu statele mici. Încă din 1915, Iorga pleda pentru *Dreptul la viață al statelor mici*. Direcția pledoariei sale era antiimperială și viza mai ales Austro-Ungaria, stat imperial în cuprinsul căruia se aflau încorporați și subjugăți mai multe milioane de români. Dar o adevărată campanie antiimperialistă va duce N. Iorga între cele două războaie mondiale, mai ales după ce, odată cu ascensiunea lui Hitler, statele naționale consacrate prin pacea versailleză sînt amenințate de programele revizioniste ale statelor învinse în primul război mondial, care resuscită harta politică a imperiilor desființate diplomatic la Versailles. Practic, această campanie privește mai ales tentativa imperială germană căreia Iorga îi contesta legitimitatea istorică. Imperiul romano-german, din care se putea revendica nu era, la rîndu-i, decît un imperiu de imitație fără organicitate. Lipsei de legitimitate i se adăuga, după marele istoric, și grava inadecvare dintre misiunea pe care statul acum totalitar, o impune societății, firea și capacitatea acestei societăți. Imperiile inautentice, specifică, în toila acestei campanii N. Iorga, sînt *imperiile de sfortare* fără capacitatea construcției în durată. Ele-și propun scopuri peste puterile lor și sleiesc rapid rezerva de energie, de forțe constructive, rău chibzuită a propriilor popoare. Ca orice imperiu care-și propune planuri mari, cel proiectat de Hitler va cădea ! Acesta este pronosticul politic al lui N. Iorga privitor la proiectul imperial hitlerist, pe care-l compara cu cel al imperiilor tătare : au venit ca un val s-au retras ca un val. Fiind rezultatul unei încordări, ele nu pot dura. Popoarele cărora li se propun scopuri peste posibilitățile lor rămîn în urma acestor experiențe văduvite de forță. Experiența lui Hitler i se părea lui N. Iorga, din perspectiva lui de profesor de istorie universală, o experiență sortită eșecului.

În cuprinsul acestei campanii antiimperialiste, mai toate temele importante, nucleale ale istoriografiei iorghiste își preconizează aspectele : statul organic și statul ne-organic, imperiile divine și imperiile de imitație, revoluția organică și revoluția ne-organică, etc.

În *Cugetare și faptă germană* (1918), Iorga combătea teoriile după care germanii ar fi, din chiar faza apariției lor barbare, fața Europei, infirmînd o mitologie politică întretinută chiar de germani. Același scop l-au avut și *Originile și dezvoltarea statului austriac* (1918), unde nu e vorba de o operă germană, ci de un comandament imperial romanice în execuție coroliugiană. Ambele cărți au reapărut, ostentativ, în anii de dinaintea celui de al doilea război mondial, semu că Iorga le considera actuale și eficiente în campania lui politică antigermană. Numeroase sînt titlurile

care indică abordarea problemei românești de la 1930, din unghiul pericolelor imperiale renăscute care o pîneau. La prima vedere un studiu ca *Principiul naționalităților și greșelile lui Bismarrk* (1938) pare a fi detașat de contingent, dar dată fiind politica germană în momentul apariției studiului e vorba de un mod de a vorbi aluziv. *Încercări austriace de anexiune a țărilor române* (1940) spune prin chiar titlul lucrării că e vorba de pericolul german. Chiar și aniversarea celor o sută de ani de la nașterea lui Titu Maiorescu a fost folosită tot în sens antigerman, opera critică a acestuia fiind privită ca expresia unui germanism cultural steril, iar omagiile care i se aduceau în 1940, drept o modalitate străvezie de aliniere a maioreșcienilor de conjunctură la amenințătoarea politică germană. O încercare zadarnică de înviere. Dar aceste titluri le cităm, mai ales pentru fixarea cadrului.

Cărțile cele mai grăitoare pentru antiimperialismul profesat de N. Iorga în anii premergători asasinării lui sînt: *Hotare și spații naționale, Afirmarea vitalității românești și Dezvoltarea imperialismului contemporan* (1940). Prima vizează în mod declarat teoria spațiului vital lansată de germani, ca justificare a revendicărilor lor și construiește contrateoria după care vitalitatea unei națiuni nu se măsoară după proiectele imperiale fără legitimitate, care store poporul de energie, ci după construcția culturală lentă, organică. Expansiunea, obținerea „spațiului vital” presupune lupta, cucerirea, se întrebă N. Iorga? Există expansiuni liniștite, care sînt singurele durabile, expansiunile culturale ²⁰.

Hotare și spații naționale este o ilustrație pe bază de istorie universală a solidității statului organic, care nu poate fi decît vital și cultural, și a efemerității imperiilor de imitație, care sînt mobilizate de idei abstracte, ne-organice și fără viitor. „În vizita pe care a făcut-o la Roma, d. Hitler, care desigur a cîștigat și multă filosofie și s-a deprins a scrie, dar pînă la discernămintul subtil dintre lucrurile ce trebuie spuse, care ies numai dintr-o cultură sistematică, dintr-o obișnuință disciplinată cu cărțile, mai este drum, a amestecat la un moment, în discursul său italian recent, și amintirea Sfîntului Imperiu Roman de națiune germanică cam în felul următor: ai mei au venit aici în calitate de cuceritori; dar eu nu rivnesc la hotarele dumneavoastră, granițele care s-au tras sînt granițe definitive” ²¹. Sfîntul Imperiu Roman nu justifică, din punctul de vedere al istoricului român, nici o expansiune, nici o anexare modernă. Aceste amintiri istorice sînt lucruri moarte, care n-au valoare de actualitate, constituind false argumente. Iorga contestă programul politic „tentacular” al statului condus de Hitler, opunîndu-i Germania de la sfîrșitul secolului XIX, care „prin producția ei stăpînea lumea”. La fel de ofensiv și de precizat ca scop prin titlu este cursul *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, ținut chiar în anul asasinării sale la Universitatea din București (1940), prin care se încerca anatimizarea Imperialismului german indirect, vorbindu-se despre imperialismele care l-au precedat și i-au deschis drumul. Lecția a V-a are un titlu extrem de incitant și de deschizător de orizonturi: *Raționalismul izvor al imperialismului*. Cităm din acest capitol: „desigur că în imperialismul de acum nu este nimic care să vie din Plutarh

²⁰ N. Iorga, *Hotare și spații naționale*, Vălenii de Munte, 1938.

²¹ *Op. cit.*, p. 9--10.

și din felul cum se înfățișa istoria romană pe vremea lui Rollin (...) ceea ce domină e concepția universală a Omului în sine și a Omului prin Om, care iese din raționalism”²². Secolul XVIII a voit să raționalizeze viața Europei, trecînd peste tradiții și uniformizînd totul. Raționalismul aduce toți indivizii la un numitor comun, aduce la un numitor comun cele mai diferite comunități umane, după cum reduce la același numitor toate tradițiile. El deschide drumul imperialismului modern care nu ține seamă de omul concret, de colectivitatea concretă, de tradiția diferențiată, ci de omul abstract, de colectivitatea abstractă, de tradiția care abstractă devenind poate fi redusă la un șuvoi unic. După acest raționalism aceeași reformă, elaborată de teoreticieni, este bună pentru orice loc și orice umanitate. În alte lucrări, Iorga a arătat ce rol a avut raționalismul în crearea unui stat impersonal, abstract ca o mașină, care este instrumentul cel mai bun al imperialismului nivelator. Frederic al II-lea al Prusiei, format în climat raționalist este pentru N. Iorga un premergător al imperialismului dezumanizant al epocii moderne, ceea ce este o intuiție exactă, care n-a fost înțeleasă în Franța unde a conferențiat despre *Frederic II, roi de Prusse, et l'influence française* în 1939 : „Prin Frederic al II-lea se înțelege ce este acum și prin ce este acum se înțelege Frederic al II-lea”²³. Aceste cuvinte sînt spuse de N. Iorga la un curs paralel celui despre imperialismul contemporan, curs ținut la Academia de Comerț, prin care susținătorul lui dorea să facă o „*revizuire generală a Istoriei Universale*”. În lecția de deschidere a acestui curs, mai liber fiind în afara universității, Iorga afirmă că imperialismul contemporan (prin care înțelegea imperialismul german, hitlerist, în primul rînd, fără a-l neglija pe cel rusesc, stalinist, gingis-hanian, cum făcea în alt curs)” este nenorocirea cea mai mare a momentului de față, ba actul cel mai criminal făcut de omenire vreodată și, cu cît un popor participă mai mult la lupta aceasta pentru stăpînirea lumii întregi, cu atît are și o parte mai mare din crimă și îl așteaptă bătaia lui Dumnezeu, pe care o dorim cît mai apropiată și definitivă”²⁴. Imperialismul contemporan este o nenorocire pentru că nu este o manifestare organică. *Afirmarea vitalității românești* (1940) este o completare a cursului *Hotare și spații naționale* (1939) și totodată a cursului despre *Dezvoltarea imperialismului contemporan* (1940) în care se înfățișează vitalitatea românească creatoare, ca tip de manifestare organică opusă megalomaniei imperialiste. Creația culturală românească suferă însă în epoca modernă, datorită contactului constrîngător cu un stat de concepție diferită de a tradiției : „Noi, azi, sprijinim un stat făcut după norme de aiurea. Populația aceasta trăiește în forme care sînt de împrumut și care strîng, jenează, căiei nu se potrivește deloc, întocmai ca hainele de un trup pentru care nu au fost croite”²⁵. Aceasta e „centralizarea napoleoniană” produs al epocii de raționalism pe care a chintesențiat-o Napoleon prin inițiativele sale organizatorice pe linie de stat. Un exemplu de creație națională este *satul*, capabilă să ofere cadru creator, de perpe-

²² N. Iorga, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, 1940, p. 101.

²³ N. Iorga, *Îndreptare noi*.

²⁴ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 20.

²⁵ N. Iorga, *Afirmarea naționalității românești*, 1940, p. 32.

tuare și de rezistență națională. Pentru a-și susține punctul de vedere N. Iorga recurge și aici la sociologie. Afirmarea vitalității românești constituie pentru un sociolog o invitație la meditație.

„Porunca locului” și „Permanențele istoriei”

Nicolae Iorga a fugit de generalizări, de teoretizări, de metode, de sisteme, dar n-a putut să le refuze pînă la capăt. Sînt numeroase scrierile sau conferințele lui, unde istoricul se înfrățește cu omul disciplinelor care caută norme prin care să ordoneze materia, s-o reducă la modele, la esențe. Edificator este cursul de *Istorie universală*, din anii treizeci, în care materia este studiată mai puțin în funcție de evenimentele istorice și mai mult în funcție de cadrele care modelează viața socială, determină direcții de dezvoltare și chiar evenimente, fiind deci mai importante decît acestea din urmă. Există o pre-determinare a întîmplărilor istorice, o pre-destinare a lor. Cheia este să cauți explicațiile nu la suprafața lor, mereu înșelătoare, ci la fund, acolo unde pătrunzi doar prin întoarceri înapoi. Istoria are cadre fixe : acestea sînt cele naturale, geografice. De ele depinde formarea altor structuri relativ stabile. Astfel este posibilă apariția unui factor de repetiție. Ideea imperială circulă, de pildă, în evul mediu, dar manifestarea ei, de calități diferite, este posibilă numai în anumite perimetre și cu anumite sensuri. Dacă este posibil la un moment dat un împărat german la Roma, faptul nu constituie o creație germană, ci repetiția unui fenomen vechi cu slujbași noi. Imperiile bulgare sînt o expresie a forței de radiație a Imperiului bizantin, ele nefăcînd altceva decît să propage formula culturală bizantină. Imperiul bizantin cade sub stăpînirea otomanilor, dar imperiul acestora este practic o reeditare a vechiului Imperiu Roman într-o ediție care stă pe umeri otomani. Istoria lumii este o istorie de supraviețuiri. Fanarioții pătrund în principate, introduc un anume raționalism în viața socială, mai ales fiscală, a țărilor românești, dar sînt obligați, cel puțin în parte, să se autohtonizeze, să preia funcțiile și sensul țărilor pe care le conduc. Rusia moscovită se eliberează de tătari, dar ea se eliberează doar formal, pentru că în fond ea nu face decît să ducă mai departe structura unei fracțiuni a Marii Hoarde de aur : „Marele Cneaz nu e decît unul din urmașii Hanului Hoardei de Aur și acest stat al său formează, deci, pe lângă Cazan, Astrahan, Crimeea, al patrulea din cele care s-au desființat după ruperea vechii unități, dar fără ca tradițiile acestei unități să fi dispărut din mințile unor oameni, care creștini sau musulmani, tind către restabilirea ei”. În cursul de *Istorie Universală* ținut în paralel cu scrierea *Istoriei românilor*, N. Iorga numește asemenea fenomene cu cuvintele „Porunca locului”. Este dat ca în anume locuri să se petreacă anume fenomene, indiferent de trecerea unui timp și de actorii care își succed pe scena istoriei. O poruncă a locului sau locurilor este urmarea pe același traseu aproape identic a năvălirilor hună, avară, maghiară, după cum un alt traseu identic îl urmează alți năvălitori atrași nu de Europa centrală, ci de Europa sud-dunăreană a Bizanțului seducător. O altă poruncă a locului este și reconstituirea Daciei, care se întreprinde de oameni politici diferiți ca origine și formație culturală : necesitățile sînt mai importante decît proveniența acestora. Ei sînt cei care

se supun predestinării și nu invers. Aproape fiecare mișcare socială și politică modernă se încadrează unei formule dinamice anterioare, de cele mai multe ori uitată. Studiile și sintezele de istorie universală ale lui Iorga oferă nenumărate exemple pentru întărirea acestei propoziții. Sub prezent lucrează trecutul, sub superficialitate se manifestă adâncurile. Cu toate că lui Iorga nu i-a plăcut să fie raportat la predecesori și contemporani, trebuie spus că acest mod de a vedea lucrurile amintește de teoria straturilor și a substraturilor la B. P. Hasdeu. Diferența vine de acolo că Hasdeu studia mai ales straturile lingvistice, dar ele corespund unor etape social-istorice. Porunca locului, care exterior ține mai mult de condiția naturală, de geografie, comunică foarte bine cu ideea acțiunii substraturilor așa cum o teoretiza Hasdeu. De nenumărate ori, Iorga ajunge să spună, la maturitate, urmînd pe un cărturar german, că ori de cîte ori un eveniment contemporan ne scapă trebuie să căutăm la fund, adică în straturile afunde. Ce distanță de la declarația că istoria înseamnă doar un eveniment și că este o disciplină care nu poate accepta nici legi, nici reguli.

În ciuda, atîtor declarații făcute împotriva introducerii în istorie a numitorilor comuni, a regulilor, a legilor, a sociologiei, Iorga lansează propria teorie a *Permanențelor istoriei* într-o comunicare ținută la Congresul internațional de istorie din Zürich, 1938. Comunicarea prezintă o modalitate de a scoate istoria universală, istoria în genere de sub tirania informației copleșitoare, propunînd o altfel de istorie decît cea narativă, o istorie mai sintetică, mai nobilă în intenții, adică o „istoriologie”. Punctul de plecare al acestei comunicări este Henry Thomas Buckle cu *Istoria civilizației în Anglia*, dar să nu credem că Iorga îl pomeneste pentru a se solidariza cu el. Iorga se singularizează, întotdeauna, cu orice preț, motiv pentru care a fost probabil mai puțin înțeles decît ar fi meritat-o și s-ar fi putut. Pentru că nu e nici un temei serios să-l anuleze pe Henry Thomas Buckle, care face istoria unei civilizații în funcție de climă și de aprovizionare. Principial autorul nu greșeste. Ceea ce aduce nou Iorga este o precizare a acestei direcții de interpretare a istoriei, care practic nu-l anulează pe Buckle, ci-l completează. Este vorba de ceea ce în cursul de *Istorie Universală* numește „Porunca locului”, care aici ni se înfățișează ca „orizonturile care cheamă la expansiune”. Nu există numai condiții climatice, zice Iorga, ci condiții naturale care creează predispoziții dinamice. Suedezul va fi deschis către răsărit, pe cînd norvegianul către ocean. De aceea varegii vor înainta ca războinici și negustori către răsărit, descoperind pe această cale Orientul imperial, pe cînd Normanzii se vor îndrepta pe ape fie spre America, fie pe coastele europene pînă în Bizanț. Pe aceeași linie de expansiune răsăriteană varegă se va deplasa și Carol al XII-lea și, adăugăm noi, expediția germană a celui de al doilea război mondial. În Peninsula iberică, portughezii sînt atlantici, pe cînd catalanii mediteraneeni. În Peninsula Balcanică, grecul va fi omul coastelor, Tracul va năzui către mări (Neagră, Caspică, Egee), pe cînd Ilirii vor gravita către vest, terorizînd piratereste coastele Italiei. Aceste hotăriri supreme ale pămîntului vor funcționa indiferent de rasă. Slavul venit în locul Ilirului va face aceleași lucruri. Coborîrea către mările sudului ale popoarelor indoeuropene de deasupra Dunării vor constitui stereotipul datorită căruia regii arpa-dieni vor coborî și ei către Marea Egee sau Marea Adriatică, după cum mai tîrziu aceeași poruncă atavică va funcționa și pentru Casa de Austria

intrată în pielea locuitorilor de altă dată de aici. Păstoritul transhumant va duce pe locuitorii din Carpați cu turmele lor către sud, atît pe vremea lui Decebal, cît și mai tîrziu, în epoca modernă, într-un dispreț al confiniilor politice, care arată că peste tot sînt active hărți mai vechi. Mai mult decît atît în tratamentul aplicat o vreme imperiului care urca agresiv de la sud împotriva domniilor românești, adică de hîrțuială și de războaie, trebuie să recunoaștem, ne spune Iorga, acțiunea războinică a lui Decebal la sud de Dunăre. Dar raporturile pe care Imperiul roman de răsărit le-a stabilit cu popoarele romanice de la Dunăre vor fi aproape întocmai repetate de celălalt imperiu, succesor al Bizanțului, Imperiul otoman. Repetiția e de altfel și mai adîncă: Imperiul otoman este un imperiu roman în haină turanică, conservînd funcțiile și sensul imperiului dispărut doar de formă. Anume hărți și structuri, ca și deprinderi și soluții politice ființează în aceleași locuri indiferent de epocă. Regiunea panono-carpatică a dat un stat prin Decebal, care a zdrobit Imperiul boilor. Zdrobit de romani acest stat se reface după trei sute de ani sub haină hună: Atila a luat locul lui Decebal. Rasa fiind alta centrul se mută din Carpați în pustă. Hunii se retrag, dar în aceleași locuri, cu aceeași direcție de manifestare, organizare și dinamică se stăpînesc avarii. Zdrobit de Carol cel Mare acest stat e înlocuit de un altul: nu de cel morav pe care Iorga uită să-l enumere, ci de cel turco-finez al ungarilor. Așezîndu-se el va intra, cu vremea, în granița veche a lui Decebal: iată vechea hartă recompusă. Acestea sînt permanențele istoriei. O altă permanență este „rasa”, prin care Iorga înțelege nu rasele pure, ci acei hibridi perfect adaptați locurilor pe care-i produce după o anume vreme istoria. Orice adaus de sînge nu face decît să se conformeze acestui produs adaptat condițiilor. Permanența aparține acestei „rase de sinteză”, care constituie fundamentul fiecărei mișcări istorice. De ce Pieile Roșii n-au intrat în amestec cu albi în America de Nord, se întrebă Iorga, pentru a da un răspuns complet asupra „raselor europene de sinteză”? Problema e interesantă, dar insuficient rezolvată de marele savant. În Europa metisajul a fost lent, în America de Nord presiunea demografică a fost violentă, iar mentalitățile, într-adevăr, necomunicante. Dar funcția substratului indian există în America de Nord și existența lui confirmă teoria lui Iorga. Al treilea factor al permanențelor istorice, după orizonturi, după rasă, este ideea. Ideile subzistă și reapar, ele explică simpatii și antipatii vechi, care rezistă oricărei politici de stat. Iorga numește aceste idei scoase la suprafață de memoria colectivă „supraviețuiri”. Ele dau și ele au caracter de repetiție. Revoluția franceză din 1793, pe care Iorga n-o considera totuși organică, are uimitoare asemănări de manifestare insurecțională cu mișcarea lui Caboché petrecută cu cîteva sute de ani mai înainte. Colectivismul sovietic i se părea lui Iorga a se fi suprapus pe ideea acelor „democrații” ruso-slave de la Dunăre, fiind cadrul unei manifestări de autenticitate. În afara repetițiilor pe verticală există și aceea a repetițiilor pe orizontală. Există asemănări de organizare și conduită socială între Scoția și Elveția, care nu sînt întîmplătoare. Fără a fi influențe ele se datorează unor condiții asemănătoare. Prin analogii utilizate cu pricepere se pot lumina aspecte neclare ale unei istorii altfel lacunare.

Aceasta este comunicarea *Permanențele istoriei*, care prefigura metoda care avea să stea la baza istoriologiei la care lucra Iorga atunci

cînd a fost ridicat de la masa de scris de asasinii săi, dar care a stat la temelia cursului de Istorie universală ținut cu cîțiva ani înainte la Universitatea din București.

Opera lui N. Iorga poate fi abordată din diferite direcții. Cel al deschiderii ei sociologice este doar unul dintre ele. L-am ales pe acesta pentru că-i subliniază capacitatea de penetrație și de sinteză, care i-au fost contestate fără argumente. Iorga rămîne un profesor de istorie universală așa cum s-a dorit. A aspirat către o istorie universală sintetică, superioară, deasupra măruntelor evenimente și a detaliilor inutile. A ajuns la posibilitatea de a-i formula conținutul, direcția, metoda cu puțină vreme înaintea sfîrșitului. Procedeu, general, vorbind a fost o privire repetată din avion, obținerea de revelații repetate, care să deschidă calea ochiului către straturi mai vechi de istorie. Viziunea organicistă l-a ajutat pe Nicolae Iorga să descopere însemnătatea crucială a structurilor dinamice ale substratului istoric, fără a-și sistematiza descoperirea. Dar ea există și poate fi sistematizată de urmași. Aceeași viziune l-a determinat să deosebească între statele organice și statele neorganice, între realități organice și realități neorganice. De aici pînă la clasificarea imperiilor în categorii identice mai era un singur pas de făcut. Dar, esențialul constă în faptul că Nicolae Iorga a fost chemat de faptul originar și a căutat să ni-l restituie. Dificultatea discutării operei lui istoriografice, scrisă cu un talent inconcubil, vine nu numai din imensitatea ei, cît și din voința de singularizare, din fuga de teorie și de sistem, de mortificarea demersului prin osificarea lui într-o formulă. Astăzi însă nu mai putem susține că Nicolae Iorga este un biet tradiționalist romantic, în istorie, că este străin spiritului veacului său, că a fost străin de receptarea fenomenelor sociale și istorice pe care le-a trăit. Prejudecățile privitoare la Nicolae Iorga trebuie să cadă.

MIHAI UNGHEANU

Octombrie 1990